

# תפקידה של העבדות בעליית הקפיטליזם

אלי קוק

מחקרים היסטוריים חדשים מחזקים את הטענה כי העבדות האנגלו-אמריקנית הייתה חלק בלתי נפרד מהמהפכה התעשייתית, מעלייתו של הקפיטליזם המערבי ומהפיכתן של ארה"ב ובריטניה למעצמות כלכליות עולמיות. המתנגדים הקולניים ביותר לתפיסה זו הם כלכלנים (רבים) והיסטוריונים (מעטים) שהסבריהם לעליית המערב מייחסים תפקיד כמעט בלעדי להתפתחות טכנולוגית. לטענתם, הגידול האדיר בתפוקה הכלכלית בעקבות המהפכה התעשייתית באירופה הוא תוצר של תהליכי מיכון שהוזנו על ידי גורמים כמו תחרות, שווקים חופשיים, יזמות, חירות פוליטית ומדע, ואינו קשור כלל לעבדות. אלא שחוקרים אלו, טוען אלי קוק, מאמצים תפיסה נאיבית ומיופה של ההיסטוריה של הקפיטליזם

פברואר 2020

הו טיב הקשר בין העבדות האנגלו-אמריקנית למהפכה התעשייתית ולעלייתו של הקפיטליזם במערב, ובפרט בבריטניה ובארצות הברית? שאלה זו מפלגת חוקרים של היסטוריה כלכלית שנים רבות. לאחרונה התעורר ויכוח מקומי בנושא זה, בעקבות ריאיון שערכה איילת שני עם ההיסטוריון סוון בקרט (Beckert) במוסף הארץ על רקע הרצאה שנשא במכון ון ליר. בקרט טען בין היתר כי "אין לנו דרך לדעת, כיום, אם תעשיית הכותנה הייתה הדרך היחידה לעולם תעשייתי מודרני, אבל אנחנו יודעים שזו הייתה הדרך לקפיטליזם גלובלי. הקפיטליזם התעשייתי הוא תוצר של עבדות, קולוניאליזם והפקעת קרקעות" (לשם הגילוי הנאות אציין שבקרט הנחה את הדוקטורט שלי באוניברסיטת הרווארד).

הכלכלן אורי כץ פרסם בהארץ תגובה חריפה לריאיון וטען בנחרצות כי "העבדות לא תרמה לעליית המערב. ההפך, היו לה נזקים עצומים שרבים מהם נשארו עד היום, גם בארה"ב וגם באפריקה". כץ גרס כי הקבוצה ההולכת וגדלה של היסטוריונים הטוענים כי העבדות "שיחקה תפקיד חשוב בעליית המערב" מתעלמת מעובדות בסיסיות ומנסה לייצר נרטיב "פוסט-מודרני" שבו עלייתו של המערב נגועה בחטא קדמון של מעשי אלימות, נישול ושעבוד. מנגד, כץ מציג טענה חלופית צרה יותר בדבר הגורמים למהפכה התעשייתית ועליית המערב, אשר נשענת על הרעיון של קדמה טכנולוגית.

כאן, אולי, מתחילות רוב הבעיות העולות מתגובתו של כץ. "קדמה טכנולוגית" היא רעיון עמום, ולא בכדי. השימוש של כץ בטכנולוגיה מזכיר את המודלים הכלכליים הניאו-קלאסיים, המקובלים כיום ברוב המוחלט של החוגים לכלכלה, אשר נוטים לעיתים קרובות להשתמש ב"טכנולוגיה" כבהסבר נוח, מעין דאוס אקס

מכינה, באשר לעליות בפריזון שכלכלנים אינם מצליחים באמת להסביר. הנחות ניאו-קלאסיות נוטות להתעלם מהיבטים של כוח או כפייה, וגם כץ מניח כי העלייה האדירה בתפוקה הכלכלית שליוותה את המהפכה התעשייתית טמונה כמעט לחלוטין בהתפתחות טכנולוגית ביבשת אירופה אשר נבעה מגורמים כגון תחרות, חופש, יזמות, מדע, ובאופן כללי יותר – במילותיו של כץ – "קדמה".

טענות אלו אינן חדשות. הן חלק מגישה רחבה, ופופולרית מאוד בצד הימני של הספקטרום הפוליטי, כלפי עליית המערב והקפיטליזם. הסברים הרואיים מסוג זה כונו כבר לפני כמעט מאה שנה בשם "היסטוריה ויגית" – נרטיבים המציגים את ההיסטוריה של הקפיטליזם כהתקדמות ליניארית והכרחית המתכנסת אל הווה נאור יותר, ומונעת בעיקר מתכונותיהם החיוביות של יזמים בריטים ושל האדם הלבן בכלל. נרטיבים כאלה עדיין רווחים כיום בשיח הציבורי, אך לרוב הם אינם מאפיינים את ההיסטוריוגרפיה המעודכנת שיש לה חשיבות מחקרית בחוגים להיסטוריה.

במאמר זה אציג את הגילויים החדשים מהשנים האחרונות בתחום ההיסטוריה של הקפיטליזם והעבדות האנגלו-אמריקנית, ואראה כיצד עבדות זו מילאה תפקיד מרכזי במהפכה התעשייתית ובהפיכתן של ארצות הברית ובריטניה למעצמות כלכליות עולמיות. כמו כן, אעמוד על הבעיות העובדתיות הרבות בנרטיב הוויגי הצר הנוגע להתפתחותה של "טכנולוגיה".

## החוט המקשר של הכותנה

אין כיום ויכוח של ממש על כך שלב המהפכה התעשייתית היה בייצור הטקסטיל. בתי החרושת לטוויית בדים בערים כמו מנצ'סטר, שהמשורר האנגלי ויליאם בלייק כינה אותם בזמנו "מפעלים שטניים" בשל התנאים הקשים ששררו בהם, העניקו לאנגליה יכולת לייצר בדים זולים ונוחים עבור העולם כולו ברמת תפוקה כלכלית שנבדלה מזו של שאר החברות בהיסטוריה האנושית. בשיא פריחתם של מפעלים אלו, בשנות השלושים והארבעים של המאה התשע-עשרה, הם שטפו את שוקי העולם בכמויות אדירות של בדים זולים. כ-80% מהכותנה שצרכו המפעלים בקצב מסחרר נקטפו על ידי עבדים מדרום ארצות הברית.

כפי שכלכלנים הראו עוד בשנות השבעים, אותם עבדים שחורים קוטפי כותנה סיפקו תפוקה ופריזון מרשימים ביותר שהובילו לגידול אדיר בכמות הכותנה שייצאה ארצות הברית. בניגוד לטענות הליברליות הרווחות בנרטיב הוויגי הרומנטי, מתברר שלא תמיד התמריץ האישי למקסום רווחים הוא הגורם לבני אדם לעבוד קשה; יש דרכים נוספות, מכוערות ואלימות קצת יותר, שלמרבה הצער עובדות מצוין. באיור 1 אפשר לראות כי כמות הכותנה שאנגליה ייבאה מארצות שאינן ארצות הברית (הקו האדום) הייתה מוגבלת ביותר; כותנת העבדים מארצות הברית (הקו הכחול) היא שאפשרה לבעלי המפעלים האנגלים במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה להפוך את תעשיית הטקסטיל, שהייתה אז מצומצמת יחסית, לתעשיית ייצור המוני בסדרי גודל שטרם נראו אז באף מגזר כלכלי בהיסטוריה.

מה היה קורה לולא היה לאנגליה המקור הבלתי נדלה של כותנה זמינה וזולה מהקולונייה שלה לשעבר? האם הייתה מצליחה בכל זאת לכבוש את שוקי הטקסטיל באירופה, הודו והמזרח בדרכה להשתלט על חלקים אדירים מהכלכלה העולמית? האם הייתה מצליחה לפרוץ את צוואר הבקבוק של גידול כותנה במזרח ולהגיע לרמות הייצור חסרות התקדים שנדרשו על מנת להניע את המהפכה התעשייתית? אלו שאלות שקשה מאוד לענות עליהן, מהסיבה הפשוטה שלא כך קרה. ייבוא הכותנה ממדינות עבדים היה אכן יסוד במודל העסקי של בעלי המפעלים באנגליה.

להחלטה עסקית זו היו בהחלט סיבות טובות מאוד. לעבודות בארצות הברית היו יתרונות קריטיים על פני מודלים אחרים, למשל חקלאות ריכוזית בשכר כמו באנגליה או חקלאות עצמאית זעירה כמו בהודו. היא אפשרה למטעים בדרום העמוק להצליח במקום שבו חלופות אחרות בכל העולם נכשלו: ייצור כמויות אדירות של כותנה במחיר נמוך, בסיכון נמוך וברווחיות גדולה. מעבר לאלמות היומיומית שחייבה את העבדים לעבוד קשה, היתרון המרכזי של העבודות היה בכך שבעולם החדש – לאחר מותם של מיליוני ילידים וכיבוש האדמות מידי הילידים שנותרו (היבט אלים נוסף בהתפתחות המערב, שההיסטוריה הוויגיית בוחרת לדחוק לשוליים) – היו אנשים מעטים ואדמה רבה. אמנם במאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה ניסו בעלי הון אנגלים להעתיק אל העולם החדש את המודל של הקפיטליזם החקלאי האנגלי, המבוסס על אחוזות גדולות שמעובדות בידי פועלים בשכר, אך עד מהרה הם נתקלו בבעיה: כאשר יש המון אדמות פנויות, קשה מאוד לגרום לאדם חופשי לעבוד עבור אדם אחר בתמורה לשכר, שהרי הוא יכול פשוט לנוע כמה קילומטרים מערבה ולהקים חווה משלו. בקריביים, שבהם התפתחה חקלאות סוכר יעילה ורווחית במיוחד ומבוססת עבודות, הייתה בעיה נוספת עם עובדים בשכר: כמעט איש לא רצה לחיות שם, מכיוון שרבים מאוד מתו כבר במהלך השנה הראשונה בשל מחלות יתושים כמו קדחת צהובה.

מציאות זו, שבה אדם מתקשה להעסיק אדם אחר בשכר, יצרה בקולוניות האמריקניות חברה לבנה שוויונית יחסית המבוססת על חוות משפחתיות קטנות ועצמאיות. אלה היו תנאים מצוינים לצמיחתה של הדמוקרטיה האמריקנית, אך לא בהכרח תנאים טובים לקפיטליזם תעשייתי, שנוטה גם היום להעדיף ריכוזיות היררכית על פני ביזור שוויוני, הן משיקולי יעילות הן משיקולי שליטה. בעולם הזה, המבוסס על חוות משפחתיות קטנות ואדמות רבות וזולות, אם רצית שאדם כלשהו יעבוד בשבילך נדרשת להוליד אותו או לשלם לו משכורת גבוהה ולא תחרותית. אלא אם כן ייבאת עבדים מאפריקה, כמובן: עבדים לא יכלו לעזוב ולהקים חוות משלהם, הם לא יכלו לנצל את הפער שבין ריבוי הקרקעות הפנויות ובין מיעוט כוח האדם כדי לדרוש משכורות גבוהות; הם לא יכלו לסרב לעבוד בקריביים, משום שבמקרים רבים סירוב היה כרוך בעונש מוות; הם אפשרו לך להרחיב את העבודה החקלאית הרבה מעבר לחווה המשפחתית הקטנה ולהשקיע הון עתק במטעי ענק שתפוקתם התבססה על מאות עבדים ולעיתים קרובות גם על אלפים. וזה מה שהאנגלים והאמריקנים עשו. במאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה, המודל פעל במטעי עבדים גדולים ויעילים של סוכר בקריביים, אורז בדרום קרוליינה וטבק בוויגינייה הקולוניאלית (אף שהאחרונים לא נהנו מיתרונות משמעותיים לגודל). במאה התשע-עשרה, לעומת זאת, מטעי הכותנה בדרום העמוק הפכו ל"ביג ביזנס" העיקרי של ארצות הברית. בניגוד להודו ולאזורים אחרים, שהתבססו על חקלאות זעירה, למטעים האלה היו יתרונות לגודל אשר אפשרו להם להפוך את גידול הכותנה למערכת יעילה המתאימה לייצור תעשייתי המוני. מסיבה זו אומר בקרט בריאיון עימו כי העבודות הפכה לתנאי מקדים של ייצור כדי כותנה בהיקפים גדולים. אם כן, אפשר לסכם ולומר כי תעשיית הטקסטיל, שעמדה בלב המהפכה התעשייתית, נשענה מסיבות כלכליות מובהקות על העבודות בארצות הברית, וזו אפשרה לה להתרחב לסדרי גודל חסרי תקדים.

## עבודות מסוג חדש

בקרט כתב ספר על ההיסטוריה של הכותנה, אך הסיב החשוב הזה הוא רק היבט אחד של התמונה הרחבה שהיסטוריונים מציגים באשר לתרומתה של העבודות האנגלו-אמריקנית לעלייתו של הקפיטליזם המערבי. לב העניין כאן הוא אופייה הייחודי של העבודות הזאת, המבדיל אותה מסוגים אחרים של עבודות בהיסטוריה האנושית ובפרט באותה תקופה, במקומות אחרים בעולם. נקודה זו מספקת מענה ישיר לטענה של אורי כץ כי

"העבדות הייתה נפוצה בכל החברות האנושיות בהיסטוריה, ובייחוד במושבות העשירות של אמריקה הלטינית והאיים הקריביים" ועל כן לכאורה אין כל דרך להסביר דווקא את תרומתה של העבדות האנגלו-אמריקנית למהפכה התעשייתית. "אם עבדות הייתה גורם חשוב לשגשוג כלכלי", הוא כותב, "היינו מצפים שספרד ופורטוגל יקצרו את עיקר הרווחים מהמסחר עם העולם החדש, ולא בריטניה שעקפה אותן בסיבוב".

אולם העבדות האנגלו-אמריקנית לא הייתה עוד התגלמות של מוסד העבדות המסורתי והעתיק. היא הייתה יוזמה מודרנית חדשה ונועזת שנבדלה ממופעים אחרים של עבדות בכך שהתבססה על תאגידים ממקסמי רווח, טכנולוגיה חדישה, בנקים מלווים בריבית, השקעות הון חסרות תקדים, הפיכתם של עובדים לסחורת שוק ולהשקעה פיננסית לטווח ארוך, והפרטת המרחב והטבע לגורמי ייצור תעשייתיים. כלומר, בעבדות האנגלו-אמריקנית שהופיעה על במת ההיסטוריה לראשונה במאה השבע-עשרה גלומות כל התכונות של המהפכה הקפיטליסטית שבדרך. לכן היסטוריונים המדגישים את חשיבות תרומתה של העבדות לעליית הקפיטליזם אינם טוענים כי העבדות כשלעצמה הייתה תנאי מספק; הם טוענים כי מה שהיה חשוב כאן הוא השילוב בינה ובין גורמים נוספים – אידיאולוגיית מקסום רווחים, מדינה הנשלטת בעיקר על ידי אינטרסים של בעלי הון, מוסדות פיננסיים חדשים כמו בנקים, בורסות ותאגידים, פרולטריון חסר קרקעות שחייב למכור את עבודתו במפעלים על מנת לשרוד, אלימות אימפריאליסטית חסרת תקדים, וגם פיתוחים טכנולוגיים חשובים כמו מנוע הקיטור או מנפטת הכותנה. אולם גורמים אלו לא התפתחו באופן מנותק לחלוטין מהעבדות האנגלו-אמריקנית ולא הובילו לעליית הקפיטליזם במנותק ממנה; העבדות מילאה תפקיד קריטי בעליית הקפיטליזם מפני שמחוץ לגבולות אנגליה היא עמדה לעיתים קרובות בבסיס המודל שבו התחברו כלל ההתפתחויות החדשות האלה, שיחד הן נקראות "קפיטליזם". במובן הזה, אין זה מקרה כי העבדות האנגלו-אמריקנית הופיעה בדיוק במאה השבע-עשרה, המאה שבעיני היסטוריונים רבים הייתה קריטית ביותר לעליית הקפיטליזם האנגלי. האימפריאליזם האנגלי הקפיטליסטי קדם עור וגידים וכבש את שוקי העולם, במקרים רבים, דרך ממסד העבדות.

הטיעון הזה נתמך בהשוואה בין העבדות במושבות האנגלו-אמריקניות ובין זו שבמושבות הספרדיות והפורטוגזיות. העבדות באמריקה הלטינית דמתה יותר לסוגי העבדות הישנים והמסורתיים שהתקיימו לאורך ההיסטוריה. בדרך כלל לא היו מטעי העבדים הללו ממושכנים, ולכן בעלי הון ומוסדות פיננסיים אירופיים מרוחקים לא השקיעו בהם הון גדול. מכיוון שבעלי המטעים האלה לא נדרשו להחזיר הלוואות ולא חששו שמא העבדים שלהם יעוקלו – בניגוד לבעלי מטעים בארצות הברית או באיים הקריביים האנגליים – הם לא ניהלו את המטעים ביעילות קפדנית וגם לא טרחו לשלב בהם אמצעים טכנולוגיים חדישים. קצב העבודה ורמות הפיקוח במטעי הסוכר הפורטוגזיים בברזיל, למשל, לא התקרבו למערך המתועש והיעיל של מטעי סוכר בקריביים או בדרום ארצות הברית. העבדים בברזיל גם לא הפכו לנכס פיננסי סחיר ומניב תשואה, ולכן המחיר הכלכלי הכרוך בשחרורם לחופשי היה נמוך הרבה יותר בהשוואה לארצות הברית, שבה הגיע ערכם לשווי שוק של עשרות אלפי דולרים (בערך הכסף כיום). ואכן, אחת ההוכחות להיעדרו של היבט קפיטליסטי מובהק לעבדות הפורטוגזית היא העובדה כי בברזיל שיעור העבדים שזכו לשחרור מבעליהם היה גבוה בכמה סדרי גודל מאשר בדרום ארצות הברית, ודמה יותר לזה שהיה מקובל לאורך ההיסטוריה של העבדות האנושית. ב-1872, כאשר הסתיימה העבדות בברזיל, כשלושה רבעים מהשחורים והמולאטים בה כבר היו חופשיים. עם ביטול העבדות בארצות הברית, בשנת 1865, כ-90% מהשחורים בה היו עבדים. בדרום העמוק, שבו היו רוב מטעי העבדים, שיעור זה הגיע לכ-98%.

נוסף על כך, מי שניהלו במאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה את מרבית סחר העבדים מאפריקה לעולם החדש – ומי שהרוויחו ממנו – היו בעיקר סוחרים ומשקיעים אנגלים, לא מעט בזכות תאגיד Royal African Company, שמניותיו היו בבעלות האליטה הפיננסית בלונדון. בספרד ובפורטוגל, לעומת זאת, לא היו תאגידים פרטיים כאלה אשר אפשרו לבעלי הון להרוויח תשואה ישירה משעבודם של מיליוני אפריקנים באמצעות רכישת מניות בשוק ההון המתפתח.

עד שלב מאוחר מאוד יחסית, לאחר שאנגליה כבר הפכה לאימפריה עולמית, הספרדים לא פיתחו מטעי עבדים גדולים, יעילים או רווחיים כמו האנגלים. לדוגמה, ב-1760, כמאה שנה אחרי שמשקיעים אנגלים כבר החלו להרוויח סכומי כסף אדירים ממטעי הסוכר הענקיים בג'מייקה ובברמודה וממטעי האורז והאינדיגו בדרום קרוליינה, היו עדיין מעט מאוד עבדים בקובה ובפורטו ריקו הספרדיות. המצב החל להשתנות כעבור שנתיים, כאשר הבריטים כבשו זמנית את בירתה של קובה במסגרת מלחמת שבע השנים; בתוך זמן קצר הם ייבאו אל האי אלפי עבדים והחלו להשקיע ביצירת מטעי סוכר גדולים כמו בקולוניות הבריטיות. נכון שבמאה התשע-עשרה הפכה קובה הספרדית לאחת מיצרניות הסוכר הגדולות ביותר, אך הדבר קרה אחרי שההון האנגלי כבר סלל את הדרך לכך, הרוויח מאוד מסחר בסוכר ועבר למגזרים רווחיים יותר ותחרותיים פחות כמו ייצור טקסטיל מכותנה. הסקירה ההיסטורית הקצרה הזאת גם מזכירה לנו כי המהפכה התעשייתית ביבשת אירופה, שהנרטיב הוויגי אוהב כל כך להדגיש, התרחשה רק בעשורים האחרונים של המאה השמונה-עשרה, אחרי כמעט מאה שנים שבמהלכן הקפיטליזם האימפריאליסטי האנגלי מבוסס העבדות פרח באיים הקריביים ובקולוניות האמריקניות הדרומיות.

מבט מעמיק יותר בעבדות באנגליה ובארצות הברית מאפשר לנו לא רק להבדיל בין העבדות שבהן ובין העבדות באמריקה הלטינית והעבדות ההיסטורית, אלא גם לפקפק בנרטיב שמנסה לפרק את הקשר ההדוק בין התקדמות כלכלית ושעבוד. הטענה של כך ואחרים על כך שהעבדות "מנעה השקעה במיכון [ו]קדמה טכנולוגית" אינה נכונה. העבדות הזינה ישירות תהליכי מיכון ותיעוש ואף הטמיעה אותם במסגרתה. חוקרים מראים למשל שהעושר האדיר שנצבר לראשונה במטעי העבדים שבבעלות האנגלים עזר לממן במקרים רבים את אותה מהפכה טכנולוגית שכלכלנים מתרפקים עליה. אף שטעות היא לטעון כי המהפכה התעשייתית נבעה כל כולה מהתפתחות של מכונות, אין ספק כי למיכון היה בכך תפקיד חשוב; אולם מהפכה טכנולוגית זו התרחשה לא רק בבתי חרושת באנגליה אלא גם במטעי סוכר בקריביים ובלואיזיאנה, או בספינות קיטור שהובילו כותנה ועבדים לאורך הנהרות אל נמלי הדרום בארצות הברית. לכן, לטוב ולרע, גם העבדות האנגלו-אמריקנית הייתה חלק מהמהפכה התעשייתית שהזניקה קדימה את אנגליה ואת ארצות הברית.

אין אולי מקרה הממחיש טענה זו טוב יותר מהמקרה של ג'יימס וואט, ממציא מנוע הקיטור ואחד הניבורים של ההיסטוריה הוויגית של המהפכה התעשייתית. הנרטיב הוויגי המסורתי מדגיש לרוב את ההתפתחויות המדעיות והתרבותיות של הנאורות האנגלית והסקוטית, שאפשרו לוואט המבריק לשפר את מנוע הקיטור כך שיוכל להניע את גלגלי הנול המכני ואת גלגלי רכבות המשא. אך בשנת 2018 הצביע מחקר מקיף שנערך באוניברסיטת גלזגו על היבט חשוב נוסף של הסיפור הזה: את המיזם הטכנולוגי של וואט מימן אביו, שהרוויח את כל הוננו מסחר של סוכר ובני אדם באיים הקריביים.

יתר על כן, וואט ומנוע הקיטור שלו היו קשורים ישירות לעבדות. עיקר לקוחותיו הבינלאומיים היו בעלי העבדים בקריביים, אשר השתמשו בטכנולוגיה חדישה זו כדי להגביר את התפוקה של העבדים האפריקנים שעמלו בעיבוד סוכר. מנוע הקיטור של וואט גם אפשר לסירות לשוט נגד כיוון הזרם ולקשר בין מטעי הכותנה שעל גדות נהר המיסיסיפי – אזור שנקרא "החגורה השחורה" בגלל כמות העבדים שעמלו שם במטעים – ובין



מושקעים עד צווארם בסוכר, שהיה אולי הסחורה הרווחית ביותר במאה השמונה-עשרה. הקמתם של מטעי סוכר בקריביים הייתה עסק יקר ביותר שדרש מימון בנקאי רחב. רוב מטעי העבדים היו ממושכנים למוסדות פיננסיים בריטיים ואירופיים. כאשר הרווחים האדירים מעמלם של העבדים זרמו בחזרה לאירופה, הם נכנסו במקרים רבים לחשבונותיהם של מוסדות פיננסיים. יתרה מזו, במאה השמונה-עשרה, כאשר אנגליה חוותה פיצוץ אוכלוסין ועלייה משמעותית במחירי המזון, שלדאבונם של בעלי ההון הביאה לעלייה ניכרת במשכורות העובדים, הסוכר (ובמידה פחותה, גם הקפה והקקאו) ממטעי העבדים סיפק לפרולטריון ההולך ומתרחב קלוריות זולות וזמינות כדי שיוכל להחזיק מעמד במשמרות של 12, 14 ולפעמים גם 16 שעות עבודה רצופות.

העבדות האמריקנית הייתה גם גורם מפתח בעלייתו של הקפיטליזם הפיננסי בצפון ובדרום ארצות הברית. לדוגמה, מייסדו של בנק ההשקעות ליהמן ברדרס – אותו בנק בוול סטריט שקרס ב-2008 – היה יהודי בשם הנרי ליהמן שהחל את דרכו כסוחר כותנה באלבמה. אחד ממייסדיו של סיטיבנק היה מוזס טיילור, שבנה את אימפריית ההשקעות שלו על בסיס מסחר בסוכר ממטעי העבדים בקובה. למעשה, הקשר בין עבדות והון פיננסי לא התבטא רק במסחר בכותנה ובסוכר; בשיאה של המהפכה התעשייתית עלה עבד ממוצע בדרום 10,000–20,000 דולר (בערך המטבע של ימינו), וכפי שציניתי, זוהי הסיבה העיקרית לכך שבדרום ארצות הברית, בניגוד לברזיל, לא שוחררו כמעט עבדים. רוב העבדים נקנו בעזרת משכנתאות מבנקים אמריקניים. העבדים היו נכס מושלם למשכון, מכיוון שסיפקו לבעליהם תזרים מזומנים עתידי מובטח יחסית. נוסף על כך, אם בעל העבדים נקלע למצוקה והבנקים נאלצו לעקל את עבדיו, כמעט בכל עיריה בדרום היה שוק עבדים נזיל שהיה יכול להניב מיד מחיר שוק. חוב המשכון דחק תמיד בבעלי העבדים להפיק עוד ועוד פריון ורווחים מהגופים השחורים שרכשו.

לאור יתרונות הפיננסיאליזציה של העבדות, אין זה מפתיע כי מיליוני העבדים בארצות הברית ניצבו בליבו של עולם פיננסי מתוחכם ואדיר ממדים. הערכה אחת גורסת כי בערב מלחמת האזרחים ב-1860, שווי השוק של סך כל העבדים בארצות הברית – כמעט ארבעה מיליון עבדים – הגיע, לפי ערך המטבע של ימינו, לסדר גודל של כ-13 טריליון דולר. תומא פיקטי מעריך כי עבדים היוו כרבע מסך כל ההון בארצות הברית בתקופה זו, בערך כמו כל הקרקעות במדינה. נתונים בלתי נתפסים אלו משתקפים גם בפעילות הפיננסית באותה עת. ב-1832, למשל, כ-70% מכלל הפעילות הפיננסית של הבנק השני בארצות הברית (Second Bank of the United States), אשר שימש כמעין בנק מרכזי של המדינה כולה עד שבוטל בידי הנשיא אנדרו ג'קסון) היו של מדינות עבדים בדרום. באמצע המאה התשע-עשרה הסניף הגדול ביותר של הבנק לא היה בניו יורק או בפילדלפיה אלא בניו אורלינס, עיר נמל ובה שוק העבדים הגדול בארצות הברית. ב-1836 ההון הבנקאי לנפש בניו אורלינס היה הגבוה בארצות הברית, ומספר המיליונרים לנפש בעמק המיסיסיפי היה הגדול ביותר. זה אינו בדיוק האזור העני שאורי כץ מתאר במארו.

## גיאוגרפיה מתעתעת

הדברים האלה מובילים אותנו לטענתו של כץ בדבר הפער בין צפון ארצות הברית "המתועש, העשיר והסולד מעבדות" ובין "הדרום העני שתמך בהמשכה"; "אם העבדות הייתה כל כך משתלמת, איך ייתכן שהצפון היה עשיר יותר מהדרום?" הוא שואל. אך כלכלנים תמימי דעים כבר עשרות שנים כי התוצר הלאומי הגולמי בצפון ובדרום היו דומים מאוד ערב מלחמת האזרחים. למרות שבעשרות השנים האחרונות הוכיחו מחקרים רבים (של כלכלנים ניו-קלאסיים, שאיש לא יאשים אותם ב"פוסט-מודרניזם") שהדרום האמריקני היה חברה

קפיטליסטית דינמית וצומחת לפי כל מדד אפשרי כמעט, רבים עדיין מניחים כי לא כך היה. טעות נפוצה נוספת היא הרעיון שהצפון והדרום היו מלכתחילה שני אזורים נפרדים ועצמאיים המנותקים זה מזה, אף שההפך הוא הנכון; בשנים שבהן כלכלת הצפון זינקה אל המהפכה התעשייתית, היא הייתה קשורה בטבורה לכלכלת הדרום. הן בבריטניה הן בארצות הברית קם גל של חוקרים שנוברים בארכיונים ומשרטטים תמונה המראה בבירור חיבור הדוק בין מוסדות הקפיטליזם החשובים ביותר בצפון ובין שעבוד שחורים בדרום.

כמו באנגליה, גם בצפון ארצות הברית היו מפעלי הטקסטיל ליבה הפועם של המהפכה התעשייתית. התעשיינים גדולים ביותר בניו אינגלנד – כמו אלה שהקימו את העיר לוול (Lowell) צפונית לבוסטון והותירו אחריהם הון רב, בין השאר לאוניברסיטת הרווארד – הצליחו לגרוף דיבידנדים שמנים שנה אחר שנה גם בזכות קרבתם האסטרטגית לכותנה בדרום. בניו יורק, מרכז הסחר האמריקני, סוחרים רבים הרוויחו לא מעט מהנמס האישי מעסקי הכותנה, שגלגלו מאות מיליוני דולרים בשנה. הכותנה מהדרום הייתה מוצר הייצוא העיקרי במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, והיא עברה ברובה דרך נמלי ניו יורק; מתוך כך היא תרמה רבות להתפתחות הספנות, האחסון והמסחר בעיר. הערכה אחת גורסת כי 40% מכלל ההכנסות מכותנה הגיעו לבסוף לניו יורק ולא לדרום. לפיכך אין זה מפתיע כי מרבית האליטה המסחרית והתעשייתית בניו יורק ובבוסטון התנגדה נחרצות למפלגה הרפובליקנית של לינקולן ולתנועה נגד העבדות. בעלי ההון מהצפון ניסו בדיעבד למחוק את עובדת תמיכתם בעבדות מהזיכרון הקולקטיבי האמריקני, אבל בפועל מלחמת האזרחים הייתה רגע חשוב (ונדיר למדי) בהיסטוריה האמריקנית שבה העם האמריקני פעל בניגוד לאינטרסים ולרצון של חלק משמעותי מהאליטה העסקית.

בעלי ההון הגדולים בצפון ארצות הברית ובאירופה לא נדרשו "ללכלך את הידיים" בהשקעות ישירות במטעים או בעבדים; הם יכלו להשקיע במפעלי טקסטיל או פשוט לרכוש מניות או אגרות חוב של בנקים שסיפקו אשראי לבעלי העבדים. וכך הם עשו. כאשר בנק בלואיזיאנה רצה להנפיק אגרות חוב לשוק הגלובלי בשנות השלושים של המאה התשע-עשרה, היה זה בנק האחים ברינג – בנק בריטי מהמובילים בעולם – אשר קנה ממנו ואז מכר ניירות ערך בשווי של 2.5 מיליון לירות שטרלינג. עיון אקראי בעמודי העסקים של כל עיתון לונדוני או ניו-יורקי במחצית הראשונה של אותה מאה יגלה עד מהרה כי בין המניות הפופולריות ביותר היו מניות בנקים דרומיים או אגרות חוב דרומיות, אשר תשואתן נעשתה בעקיפין על גבם של שחורים משועבדים.

היו גם סקטורים אחרים שבהם יכולת להרוויח בעקיפין מהעבדות. כאשר קונים עבד ממושכן באלפי דולרים (לפי ערך המטבע הנוכחי; מאות דולרים בתקופה ההיא) חשוב לקנות לו גם פוליסת ביטוח, למקרה שה"השקעה" תמות. גם כאן בעלי הון בכל העולם, אך בעיקר בניו יורק, ניסו לגזור קופון מהעבדות. כיום New York Life Insurance היא חברת הביטוח השלישית בגודלה בארצות הברית ומדורגת במקום 71 בדירוג פורצ'ן 500, אך עלייתם לפסגה של המוסדות הפיננסיים העולמיים נעשתה דרך העבדות: אחרי פתיחה מקרטעת ב-1845, מצאה החברה את הנישה החשובה של מכירת פוליסות ביטוח לעבדים. שנתיים לאחר מכן, כשליש מהפוליסות שהם סיפקו היו עבור עבדים. פוליסות אלו לא תמיד היו רווחיות, מפני שעבדים רבים מתו צעירים מדי, אך הן אפשרו לחברות הביטוח לצמוח ולהשיג דריסת רגל בשווקים חדשים בדרום. New York Life לא הייתה היחידה; מוסדות שבשלב מסוים נבלעו לתוך ענקים פיננסיים כמו וולס פרגו וג'יי-פי מורגן היו גם הם מעורבים מאוד במכירת פוליסות ביטוח של עבדים לאורך המאה התשע-עשרה.

כל צבירות ההון הללו חזרו בסופו של דבר לאותו מקור: העבד האפרו-אמריקני, שסיפק לא רק תפוקה גבוהה כעובד אלא גם תשואה מרשימה כנכס. המרוויחים לא בהכרח היו מהאזורים שבהם היו עבדים. כפי שבקרט הזהיר בריאיון שלו ומזהיר גם בספרו, כאשר אנו דנים בהשפעות הכלכליות של העבדות חשוב לזכור כי



מדובר בתופעה גלובלית. במקרה זה אסור ליפול בפח וליצור הפרדה מלאכותית בין צפון לדרום או בין גבולות מדינות הלאום. באנגליה – במובן הצר של הארץ הקרויה אנגליה – לא היו עבדים; זה נכון. אבל בכלכלה האנגלית הגלובלית, שהעלתה את אנגליה לפסגת העולם, היו גם היו. כך גם בצפון ארצות הברית. לכן, אף שקצב הצמיחה בדרום היה מרשים, בעייתי מאוד לערוך השוואות כלכליות בין אזורים חופשיים ובין אזורים שהיו בהם עבדים.

## נזקי העבדות וסיומה

כך אינו מסתפק בטענה שהעבדות לא תרמה לעליית המערב ולמהפכה התעשייתית. הוא גם טוען שהעבדות הזיקה להתאפשרות המהפכה הזאת משום שהייתה "נטל כלכלי, לא רק מוסרי"; לדבריו, "היא מנעה השקעה בהון אנושי, מנעה השקעה במיכון, מנעה קדמה טכנולוגית". מסיבה זו הוא טוען כי העבדות "נעלמה לראשונה דווקא באזורים המתועשים ביותר שבתוך המדינות המתועשות ביותר, ובתקופה שבה תהליך התיעוש הגיע לשיאו".

הטיעון כי העבדות מנעה השקעה במיכון או קדמה טכנולוגית כבר הופרך לעיל; האזור העשיר ביותר בכוח קיטור ממונע במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה בארצות הברית היה דווקא עמק מיסיסיפי. הראיתי כיצד העבדות לא הייתה נטל אלא דווקא נכס כלכלי, לא רק לדרום אלא לארצות הברית כולה. התשואה הגבוהה מכותנה גרמה לרוב אנשי העסקים בדרום להתמקד בחקלאות, זה נכון, אך חקלאות זו הייתה מודרנית ומתועשת למדי. דוגמה לכך היא סיפורו של סירוס מקורמיק (McCormick), ממציא המקצרה המכנית המודרנית – אחת המכונות החשובות ביותר להתפתחות הכלכלית של ארצות הברית במאה ההיא, המצאה שהפכה את ארצות הברית לאסם התבואה של העולם. מקורמיק לא היה מהצפון אלא ממדינת וירג'יניה שבדרום, ואת המקצרה המכנית המציא יחד עם עבד בשם ג'ו אנדרסון שעבד במטע המשפחתי.

לטיעונים רבים אלו אוסיף כאן רק עוד הערה אחת: גם התרחבותה הגיאוגרפית של ארצות הברית באותה מאה קשורה מאוד לעבדות. מי שדחפו לרכישת לואיזיאנה בידי הנשיא (ובעל העבדים) תומס ג'פרסון ב-1803, רכישה שבה ארצות הברית קנתה מנפוליאון חלק ניכר ממערב היבשת, היו בעיקר בעלי העבדים, שהבינו כי נקודת התורפה של המודל העסקי של מטעי עבדים עתידה להיות מחסור באדמה חקלאית. גם המלחמה עם מקסיקו ב-1848, שהובילה להשתלטות האמריקנית על חלקים נרחבים של קליפורניה, אריזונה, טקסס וניו מקסיקו, לא הייתה מתרחשת לולא חרחורי המלחמה של אליטה דרומית הצמאה לעוד ועוד אדמות; חלק ניכר מהצפון הבורגני התנגד למהלך. לפיכך, מצבור המשאבים הטבעיים האדירים שהתגלה מאוחר יותר במערב – זהב, כסף, פחם, נפט ועוד, גילויים שתרמו כל כך להתעשרותה של ארצות הברית עד כי בסוף המאה חשו האירופים צורך לכבוש חלקים נכבדים מאפריקה כדי להתחרות עימה – היה תלוי מאוד בעבדות האמריקנית.

עם זאת, חשוב לומר: אף שבעת מלחמת האזרחים הגיע הדרום האמריקני לצמיחה מרשימה, סביר להניח כי בטווח הארוך צמיחתו אכן הייתה נחלשת. הוא נשען בעיקר על חומר גלם אחד לייצוא (תופעה המכונה "המחלה ההולנדית"), שרר בו אי-שוויון דרמטי (לא רק בין שחורים ללבנים אלא גם בקרב הלבנים עצמם), והאידיאולוגיה השלטת הייתה "לסה פר", שאינה מאמינה בהשקעה ציבורית בחינוך, בתשתיות או ברווחה. כל אלה אינם יוצרים מתכונת אידיאלית לצמיחה בת קיימא. ברם, הקביעה הזאת אינה מפריכה את הקשר בין עליית הקפיטליזם ובין העבדות. גם עבודת ילדים במפעלים במנצ'סטר הייתה עלולה לפגוע בצמיחה בטווח הארוך, אך אין זה אומר שהיא לא תרמה רבות למהפכה התעשייתית בתחילת דרכה. ולבסוף, חשוב לומר כי

מחקרים רבים של כלכלנים והיסטוריונים מראים כי הדרום היה רחוק מאוד מדשדוש כלכלי. פרוץ העבדים היה בעלייה, בערי הדרום שגשג שוק שכירות עבדים שאפשר גמישות תעסוקתית, והנהגת הדרום רקחה תוכניות לכבוש חלקים נרחבים מהיבשת של מרכז אמריקה. כל אלה רומזים כי ייתכן שהחוסן הכלכלי של הדרום היה נמשך עוד עשורים רבים.

ומה לגבי היעלמות העבדות? העבדות תרמה רבות לעלייתו של הקפיטליזם, אך לקפיטליזם היה תפקיד מכריע בביטולה. עם עלייתו של הפרולטריון ופריחת שוק העבודה באירופה ובצפון ארצות הברית, מושג החופש החל להשתנות. במקום ההגדרה הרפובליקנית, אשר שאבה את השראתה מרומא העתיקה והדגישה את חשיבות הבעלות על קניין פיזי כמו אדמה או עבדים, נוצר כעת צורך במתן לגיטימציה לעבודה בשכר, במיוחד בארצות הברית הדמוקרטית, שבה לגברים ממעמד הפועלים הייתה זכות הצבעה. הדבר הוביל להתבססות של הליברליזם הקלאסי, שהדגיש את החופש שיש לכל אדם למכור את כוח העבודה שלו בשוק. עבדות, שעד אותה תקופה נחשבה דבר טבעי ולגיטימי בהיסטוריה של האנושות, הפכה פתאום לדבר בזוי ולא מוסרי. השינוי הערכי והאידיאולוגי הזה השפיע מאוד על ביטול העבדות בכל העולם המערבי עד סוף המאה התשע-עשרה. בעידן שבו הבורגנות העולה הצדיקה את מוסד העבודה בשכר והציגה אותו כחופש בחירה בשוק המתבסס על חוזים וולונטריים, המשך העבדות היה בעייתי מאוד. במובן זה, נכון לטעון כי ייתכן שבאזורים שהיו בהם עובדים רבים יותר בשכר בוטלה העבדות מוקדם יותר (אף שחשוב לזכור כי במערב אירופה, ביבשת עצמה, לא הייתה עבדות של ממש זה מאות שנים); פרט לעובדה כי היה קל יותר לבטל את העבדות באזורים כמו ניו אינגלנד, שבהם היא לא היוותה חלק מרכזי מהכלכלה המקומית, הסיבות לביטול העבדות היו לרוב פחות כלכליות ויותר פוליטיות ואידיאולוגיות. העובדה שלמעמד הפועלים האמריקני הייתה זכות הצבעה השפיעה מאוד על ביטול העבדות; זו הייתה מאוד לא פופולרית בקרב איכרים פשוטים, שחששו כי בעלי העבדים ישתלטו על כל האדמות, וגם בקרב עובדי תעשייה עירוניים, שחששו כי העבדות עלולה להביא אוליגרכיה קטנה לשלטון ולפגוע הן בכוח המיקוח שלהם בשוק והן בכוחם הפוליטי בחברה.

## היסטוריה לא נאיבית

אינני טוען כי העבדות הייתה הגורם הבלעדי או הדומיננטי במהפכה התעשייתית ובעליית המערב, ואיני מכיר אף היסטוריון שטוען כך. היו כמובן גורמים נוספים, חשובים ביותר, ובהם שינויים מוסדיים, תרבותיים, מעמדיים, פוליטיים, חברתיים ואף סביבתיים, החל במגפה השחורה במאה הארבע-עשרה וכלה במהפכה המדעית במאה השבע-עשרה. אולם אני בהחלט טוען כי מבין הגורמים למהפכה, אחד המרכזיים והאינטגרליים היה שעבודם של מיליוני עבדים מאפריקה במטעים רוויי הון למטרות רווח בעקבות כיבוש העולם החדש. מאחר שהיסטוריונים אינם עוסקים במצבים היפותטיים, אינני יכול לומר בבטחה שהמהפכה התעשייתית במערב לא הייתה מתרחשת לולא העבדות. אבל אני מתקשה אפילו לדמיין סיטואציה כזאת, מפני שהעבדות והאימפריאליזם האירופי בכלל מילאו תפקיד מהותי ביותר בעליית המערב הפוסט-קולומביאני.

נותרה, אם כן, שאלה אחרונה. לאור העדויות הרבות לתרומתה של העבדות להתפתחות המערב, מדוע עדיין יש חוקרים המתנגדים לרעיון הזה? זוהי שאלה סבוכה ומורכבת. מיד אתייחס לכלכלנים שמאמצים את הנרטיב הוויגי, שעם טענותיהם מתמודד רוב המאמר הזה, אבל חשוב לציין כי הם אינם היחידים. יש למשל היסטוריונים שמסכימים כי לעבדות היה תפקיד חשוב מאוד בעליית המעצמות האירופיות והמערב בכלל, אך אינם חושבים כי ארצות הברית חייבת למוסד העבדות חלק ניכר מעושרה האדיר כיום. לצידם יש

היסטוריונים בעלי נטיות מרקסיסטיות חזקות שאינם מייחסים לעבודות תפקיד מרכזי בעלייתה של ארצות הברית ובעליית המערב בכלל. בקפיטל כתב מרקס כי "ההון בא לעולם שותת דם וזוהמה מכל תאיו, מכף רגלו ועד ראשו"; היסטוריונים אלו מסכימים עימו כי הכיבוש האלים של העולם החדש, והעבודות בפרט, תרמו רבות ל"צבר הראשוני" של ההון שהניב בסופו של דבר את המהפכה התעשייתית. אך מנגד, היות שמרקס ראה בקשר שבין אדון לעבד חיבור חברתי מיושן וניאו-פאודלי, ומכיוון שחשב כי רק הקשר החברתי המהפכני החדש בין בעל הון לעובד בשכר (כלומר, הקשר המתווך לא על ידי אלימות או כפייה ישירים אלא על ידי שווקים ותחרות) הוא שמניב עלייה חדה ודינמית בפריזון, אזי נראה כי מפרספקטיבה מרקסיסטית, למרות חשיבותה הראשונית של העבודות היא היוותה בסופו של דבר אבן ריחיים על צווארו של הקפיטליזם האמריקני והעולמי.

אבל אין ספק כי המבקרים הקולניים ביותר הם אלו המאמצים את הגישה הוויגיית. סוגיות של זהות ומעמד הן אמנם מרכזיות בנושא הזה, אבל בעיני התנגדותם חושפת גם משהו עמוק יותר, שהצבעתי עליו בתחילת הדברים. בתגובתו של כץ לריאיון עם בקרט הוא מאשים את ההיסטוריונים מסוגו שהם מחפשים את ה"חטא הקדמון" של הקפיטליזם. ואכן, אין לי ספק כי אחת המטרות החשובות ביותר של ההיסטוריה של הקפיטליזם בשנים האחרונות היא להצביע על הצדדים האפלים הקשורים לעלייתו במערב – צדדים שנדחקו לשוליים בשל הדומיננטיות של הנרטיבים הוויגיניים האידיאולוגיים. העתקתם של האימפריאליזם, הקולוניאליזם והעבודות משולי ההיסטוריה הכלכלית של הקפיטליזם אל מרכז הדיון המחקרי היא מהלך חשוב, מפני שקודם להיסטוריונים כמו בקרט רווחה הנטייה להניח כי רק גורמים חיוביים – השקעה בחינוך שמניבה שיפור בהון האנושי, המצאות מדעיות חדשניות – מביאים לצמיחה כלכלית ולעלייה בפריזון. הנרטיבים האלה נשענים מלוא כובדם על ההנחה הבלתי מדוברת שמכיוון שגידול בפריזון הוא לרוב תופעה חיובית, אזי הוא נובע בעיקר מגורמים חיוביים. אך ההיסטוריה מלמדת שלא כך הדבר. גם בלי קשר לעבודות, המהפכה התעשייתית דרשה מאנשים לעבוד קשה הרבה יותר מבעבר. מכונות קבעו את קצב העבודה, השתלטו על גוף האדם והכריחו אותו לעבוד בקצב מפרק, והיו גורם משמעותי באותן המצאות טכנולוגיות שהנרטיב הוויגי מהלל כל כך. גם הפיקוח והניטור האישי הבלתי פוסק היו גורם מרכזי בהקשר זה, והדבר בא לידי ביטוי גם כיום: המדינה הקפיטליסטית המוצלחת ביותר בעולם, המניבה פריזון ותפוקה מרשימים, היא סין האוטוריטרית, הנשלטת על ידי אוליגרכיה טוטליטרית שפיתחה את מערכות המעקב והפיקוח המפותחות ביותר בהיסטוריה.

מחקר השופך אור על התופעות הללו איננו מצוד אחר חטא קדמון; הוא מעלה תרומה חשובה להיסטוריה כלכלית טובה ולא נאיבית, המתקנת תפיסות פשטניות של קדמה.

---

ד"ר אלי קוק הוא היסטוריון של הקפיטליזם האמריקני, מרצה בחוג להיסטוריה כללית וראש התוכנית ללימודי ארה"ב באוניברסיטת חיפה.

---

האם העבדות גרמה לעליית המערב? סיבוב רביעי (פורסם בבלוג "דעת מיעוט")